Izvorni naučni članak

UDK: 94:613.41/.47(497.11)“04/14”

ID: 202538252

Siniša Mišić

Redovni profesor, Odeljenje za istoriju
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu
Čika Ljubina 18 – 20, 11 000 Beograd, Srbija
simisic@f.bg.ac.rs

UPOTREBA VODE U LIČNOJ HIGIJENI ČOVEKA SREDNJOVEKOVNE SRBIJE*

Apstrakt: Rad se bavi istorijom lične higijene srednjovekovnog čoveka u Srbiji. Na osnovu medicinskih spisa, arheoloških nalaza i likovnih izvora vidljiva je svakodnevna upotreba vode u ličnoj higijeni (umivanje, pranje ruku i nogu, kupanje, pranje veša). Srednji vek potiskuje javna kupatila, ali se pojavljuju privatna, a na termalnim izvorima se organizuju banje (javna kupatila).

Ključne reči: voda, higijena, banja, Srbija

Ne MeSH: pranje, kupanje, srednji vek

Upotreba slatke vode u privatnom životu je višestruka. U kupicama i raznim vrstama krčaga donosila se voda u kuću za piće, umivanje, pranje i kupanje. Ženski članovi kuće su bili zaduženi za snabdevanje kuće vodom za kućne potrebe i da odlaze na

* Ovaj rad nastao je u okviru projekta „Naselje i stanovništvo srpskih zemalja u poznom srednjem veku“ Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije (ev. br. 177010).

reke i potoke da peru veš. U Kotoru se veš prao na reci Škudri. [1] Voda se pila iz čaša i pehara, a za njeno donošenje korišćeni su bokali i krčazi, među kojima se razlikuju kondiri veliki i mali, ibrici i badraci. [2, 3] Srednjovekovni umetnici su verno slikali čaše i putire, posebno prilikom slikanja „Svadbe u Kani“. [4] Voda se donosila sa izvora i bunara. Javni bunari na trgovima po gradovima i studenci po selima opšta su pojava u srednjovekovnim srpskim zemljama. Bunari za snabdevanje vodom su postojali u svim tvrđavama, gradovima i palatama. Pojedini dvorovi su imali i sanitarne čvorove što je činilo život u njima udobnijim. U tom pogledu ističu se palate u Golubcu, Smederevu, Peći, Beogradu. [5] Međutim, u mnogim srpskim gradovima vodovoda nije ni bilo ili su već postojeći zapušteni i loše održavani (Skoplje, Zemun). U celoj Evropi, pa i na Balkanu, loša higijena, upotreba ustajale vode izazivaju kod stanovništva razne bolesti, a stalno je prisutna malarična groznica i sve paratifusne groznice. Po tadašnjim shvatanjima najstrašniju bolest onog vremena – kugu – izaziva nezdrav vazduh koji nastaje raspadanjem leševa i vode. [6] Zbog svega ovog primetno je nastojanje, posebno viših slojeva društva, da se obezbedi kvalitetna pijaća voda.

Tekuće i izvorske vode igraju veliku ulogu u ličnoj higijeni srednjovekovnih ljudi. Svi su se bar jednom dnevno umivali, a vlastela je svakako prala ruke pre i posle jela, posebno ako se obedovalo prstima. Na Zapadu je pranje ruku predhodilo svakom obedovanju i njime se svaki obed okončavao. [3] Pri pranju ruku sluga je iz vrča polivao vodu na ruke, a ispod je drugom rukom držao posudu ovalnog oblika (rukomiye) u kojoj se prikupljala voda od opranih ruku. Ovaj način pranja ruku je prikazan u Starom Nagoričinu (1317) u sceni „Pilat pere ruke“. [7] Ovde je srednjovekovni umetnik oslikao scenu koja mu je bila poznata iz svakodnevnog života. Na žalost, nema ni posrednih podataka o zavisnom stanovništvu, ali se može pretpostaviti da je pod uticajem crkve i iz straha od bolesti i ono redovno održavalo osnovnu ličnu higijenu. U crkvu se nije moglo ići prljav i neopran, a verski život je zahtevao prisustvo u crkvi barem u nedelju.

Za razliku od antičkog Rima i njegovih čuvenih termi, u srednjem veku kupanje se obično obavljalo u prostorijama u kojima se spavalo. Pored pranja ruku naši likovni izvori prikazuju i scene sa pranjem nogu. Srednjovekovni slikar Starog Nagoričina je u sceni „Pranje nogu“ prikazao realnu radnju i sud u kome se peru noge. To je posuda okruglog oblika, nešto dublja, sa postoljem i kratkim stubićem. [7] Pošto se kupanje povlači u sferu privatnog, javna kupatila potpadaju pod propise i nadzor, a imućniji slojevi grade svoja privatna kupatila. Aleksandar, mitropolit nikejski, dospevši u zat-

vor žali se da mu nedostaje udobnost privatnosti kupatila. [8] Rimska kupatila su se očuvala izvesno vreme, ali se sve više namenjuju bolesnicima. Za kupanje izvan kuće ostaju reke i bazeni po banjama. Srednjovekovna Srbija je bila bogata termalnim izvorima (Banja Pribojska, Banja kod Mitrovice) koji su bili u upotrebi. Neki od njih (Gamzigrad) bili su u upotrebi i u antičko vreme. U povelji Svetog Đorđa kod Skoplja pominje se njiva i banja u njoj. [9] Jasno je da se radi o termalnom izvoru što predstavlja posebnu vrednost pa se zbog toga i navodi u povelji.

Pod uticajem crkve od VIII veka počinje uzdržavanje od čestog kupanja, tako da će se u Vizantiji XII veka kupanje tri puta nedeljno smatrati preteranim. Kalendar su propisivali, u zavisnosti od godišnjeg doba, tri do osam kupanja mesečno. [10] U higijenskim spisima, koji su bili prisutni u srednjovekovnoj Srbiji, preporučuje se češće kupanje u junu i polivanje nogu hladnom vodom, ali se u avgustu treba čuvati hladne vode. U novembru se preporučuje kupanje, a u decembru ne, dok se u januaru valja češće kupati. [6] Može se verovati da su se ovih uputstava pridržavali bar oni pismeni i njihova okolina, a da se deo prostog sveta donekle ugledao na njih.

Dolaskom vizantijskih princeza na srpski dvor, prvo Jevdokije, žene Stefana Nemanjića, pa Ane, žene kralja Radoslava, a zatim i Simonide 1299. godine, žene kralja Milutina, izvršen je snažan uticaj Vizantije na svakodnevni život dvora i vlastele. Može se zaključiti da je taj uticaj bio vidljiv i u ovoj sferi života. Krajem srednjeg veka na Zapadu kade i kupatila postaju toliko obične da više nema uzdržavanja od čestog pranja tela. Kupa se u kadi u spavaćoj sobi ili parnom kupatilu. U Srbiji se takođe kupa u spavaćoj sobi. Sudeći prema dosadašnjim arheološkim nalazima prostorija sa uređajima za zagrevanje vode izgleda da nije bilo. Sauna postaje raširen običaj u germanskom i slovenskom svetu. Godine 1416. grad Baden ima oko 30 javnih kupatila. [11] Naši izvori ne govore o javnim kupatilima u Srbiji. Moralo ih je biti makar u banjama koje su korišćene i u lekovite svrhe. U povelji Svetog Đorđa Skoropostižnog kod Skoplja, određuje se da jedna četvrtina vode reke Slivšnice ide na potrebu manastiru i banji. [9] Ovde se očigledno radilo o kupatilu, a pošto je odredba o vodi Slivšnice postojala i pre kralja Milutina (1300) verovatno je i banja (kupati) iz predhodnih, vizantijskih vremena. Dolaskom srpske vlasti ono je nastavilo da funkcioniše.

Ovde je potrebno naglasiti da freske naših vladara i velikaša (kralj Milutin, car Dušan, despot Stefan Lazarević, despot Jovan Oliver, Vlatko Paskaćić) odaju negovane ljude dugih kosa i brada, što je zahtevalo njihovo redovno pranje i uopšte

negu tela. Slika o „prljavom i zamašćenom“ srednjovekovnom vlastelinu i čoveku je stereotip koji uglavnom ne odgovara istorijskim činjenicama. [3]

Posredan dokaz o vođenju računa o ličnoj higijeni nalazimo i u medicinskim spisima. Tako se za poremećaj u radu organa za varenje, kao uzrok navodi, između ostalog, to što su mnogi ljudi navikli da se kupaju, a nemaju uvek uslova za to. Tretman lečenja predviđa i kupanje u mlakoj vodi. [12] Ovde se posredno govori o navici kupanja srednjovekovnog čoveka što govori o tome da su mnogi pažljivo vodili računa o ličnoj higijeni. Takođe, mala deca su morala redovno da se kupaju. Kupanje malog deteta srednjovekovni slikari su prikazivali u ciklusu „Rođenja“ Bogorodice ili Isusa. Iz prikaza ove scene vidi se kako se ova radnja obavljala. Deca su kupana u posudi koja je bila veoma slična krstionici. To je okrugla, dublja posuda sa postoljem i kratkim stubićem. Bila je metalna ili od mermera. Dok jedna ženska osoba sipa vodu u posudu iz bokala, druga koja drži dete, desnu ruku drži u posudi probajući tako toplotu vode. Ova scena je lepo prikazana na freskama „Rođenje Bogorodice“ u Svetom Ahiliju u Arilju (1296) i u Kraljevoj crkvi u Studenici (1313/1314), kao i na freski „Rođenje Hristovo“ u Sopoćanima, na severnom zidu podkupolnog prostora. [7, 13] Slikar je ovde slikajući religijsku predstavu prikazivao svet i predmete svoga vremena. Seosko i stanovništvo katuna bilo je upućeno na kupanje u rekama i potocima, ili na kupanje u kući, u buretu, čabru ili koritu. U gradovima je lična higijena bila razvijenija, posebno tamo gde su bile velike kolonije dubrovačkih trgovaca (Prizren, Novo Brdo, Beograd, Smederevo).

U našim srednjovekovnim tekstovima iz medicine, za lečenje nekih bolesti (groznica) preporučuje se kupanje u mlakoj vodi, a neke vrste lekova za određenu bolest (jetra) treba da se popiju pri kupanju – „u banji“. [6] Sam termin upućuje na posebnu prostoriju (banju – kupatilo), a ne na kupanje u buretu ili koritu. Da je srednjovekovni pisac pravio razliku između ova dva načina kupanja vidi se i iz hilandarskog medicinskog kodeksa gde se za lečenje groznice, između ostalog, propisuje da se pacijent najpre „*banja u buretu, a ne u banji*“ i da voda nije mnogo topla. Pri tome da umiva lice i ruke ružinom vodicom. [14] Jasno je da se ovde preporučeno kupanje obavlja u buretu, a ne kupatilu (kadi). U okviru imućnih kuća, posebno u gradovima, mogla je postojati i posebna prostorija za kupanje – „*banja*“. Posebno uređeno kupatilo za sada nije posvedočeno u arheološkim nalazima ispitanih palata u srednjovekovnoj Srbiji.

Reference:

- 1) Живковић Т. Црквена организација у српским земљама: (рани средњи век). Београд; 2004.
- 2) Бикић В. Кухиња и трпеза: посуђе у свакодневном животу. у: Марјановић-Душанић С, Поповић Д, ур. Приватни живот у српским земљама средњег века. Београд; 2004. 51 – 66.
- 3) Мишић С. Коришћење унутрашњих вода у српским земљама средњег века. Београд; 2007.
- 4) Тодић Б. Грачаница – сликарство. Београд; 1988.
- 5) Милошевић Г. Становање у средњовековној Србији. Београд; 1997.
- 6) Катић Р. Српска средњовековна медицина. Горњи Милановац; 1990.
- 7) Радојчић С. Старо српско сликарство. Београд; 1966.
- 8) Аријес Ф, Диби Ж, ур. Историја приватног живота 1. Од Римског царства до 1000. године. Београд; 2000.
- 9) Илиевска К, Мошин ВА, ур. Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија 1. Скопје; 1975.
- 10) Breje L. Vizantijska civilizacija. Beograd; 1976.
- 11) Аријес Ф, Диби Ж, ур. Историја приватног живота 2. Од феудалне Европе до Ренесансе. Београд; 2001.
- 12) Лазић М, Котарчић Љ, ур. Средњовековни медицински списи. Стара српска књижевност 24. Београд; 1988.
- 13) Ђурић ВЈ. Сопотани. Београд; 1991.
- 14) Трифуновић Ђ. Чуло мириса код старих српских писаца. Блгария и Србија в контекста на византийската цивилизация. София; 2005.